

२१ व्या शतकातील जागतिकीकरण आणि राजकीय संस्कृती : एक संशोधनात्मक अभ्यास

प्रा. मनीषा शिवाजी चव्हाण

सहाय्यक प्राध्यापक, यशवंतराव चव्हाण महाविद्यालय, पाचवड, तालुका-वाई, जिल्हा- सातारा

Corresponding Author – प्रा. मनीषा शिवाजी चव्हाण

DOI - 10.5281/zenodo.18655326

प्रस्तावना:

२१ वे शतक हे जागतिकीकरणाच्या तीव्र आणि व्यापक प्रभावाचे शतक म्हणून ओळखले जाते. विज्ञान व तंत्रज्ञानातील प्रगती, माहिती व संप्रेषण क्रांती, मुक्त बाजारव्यवस्था, बहुराष्ट्रीय कंपन्यांचा विस्तार आणि आंतरराष्ट्रीय संस्थांची वाढती भूमिका यांमुळे जग अधिक जवळ आले आहे. या प्रक्रियेलाच जागतिकीकरण असे म्हणतात. जागतिकीकरणाने केवळ आर्थिक क्षेत्रातच नव्हे तर सामाजिक, सांस्कृतिक आणि विशेषतः राजकीय क्षेत्रात मूलभूत बदल घडवून आणले आहेत.

राजकीय संस्कृती म्हणजे एखाद्या समाजातील लोकांची राजकारणाबद्दलची मूल्ये, श्रद्धा, दृष्टिकोन, भावना आणि वर्तन यांचा एकत्रित परिणाम होय. नागरिकांचा राजकीय सहभाग, लोकशाहीवरचा विश्वास, कायद्याचे पालन, सत्तेविषयीची धारणा आणि शासनाशी असलेले नाते हे सर्व राजकीय संस्कृतीचे महत्त्वाचे घटक आहेत. जागतिकीकरणामुळे या सर्व घटकांमध्ये बदल घडून येताना दिसतो.

या संशोधन पेपरमध्ये २१ व्या शतकातील जागतिकीकरणाचा राजकीय संस्कृतीवर झालेला परिणाम, त्याचे स्वरूप, संधी, आव्हाने आणि भारतीय संदर्भातील प्रभाव यांचा अभ्यास करण्यात आलेला आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे:

१. जागतिकीकरणाची संकल्पना, स्वरूप व वैशिष्ट्ये स्पष्ट करणे.
२. राजकीय संस्कृतीचा अर्थ व तिचे घटक समजावून सांगणे.
३. जागतिकीकरणाचा राजकीय संस्कृतीवर होणारा परिणाम अभ्यासणे.
४. भारतीय राजकीय संस्कृतीवर जागतिकीकरणाचे प्रभाव विश्लेषित करणे.
५. जागतिकीकरणामुळे निर्माण होणाऱ्या संधी व आव्हानांचा आढावा घेणे.

संशोधन गृहितके (Research Hypotheses):

या संशोधनासाठी खालील गृहितके मांडण्यात आली आहेत :

१. जागतिकीकरणामुळे राजकीय संस्कृती अधिक लोकशाहीवादी आणि खुली होत आहे.
२. माहिती-तंत्रज्ञान आणि सोशल मीडियामुळे नागरिकांचा राजकीय सहभाग वाढलेला आहे.
३. जागतिकीकरणामुळे राष्ट्रीय सार्वभौमत्त्वावर मर्यादा येत आहेत.
४. आर्थिक जागतिकीकरणाचा राष्ट्रीय धोरणनिर्मितीवर मोठा प्रभाव पडलेला आहे.

५. पारंपरिक राजकीय मूल्यांमध्ये जागतिक प्रभावामुळे बदल होत आहेत.

संशोधन पद्धती:

सदर संशोधनासाठी **वर्णनात्मक आणि विश्लेषणात्मक पद्धतीचा** वापर करण्यात आला आहे. या अभ्यासात प्रामुख्याने दुय्यम स्रोतांचा आधार घेण्यात आला आहे. यामध्ये राजकीय शास्त्रावरील पुस्तके, संशोधन लेख, नियतकालिके, सरकारी अहवाल, वर्तमानपत्रे आणि विश्वसनीय ऑनलाइन स्रोतांचा समावेश आहे.

जागतिकीकरण : संकल्पना आणि स्वरूप:

जागतिकीकरण ही अशी प्रक्रिया आहे ज्यामध्ये जगातील विविध राष्ट्रांमधील आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक आणि राजकीय परस्परसंबंध अधिक दृढ होतात. देशांच्या सीमा काही अंशी अप्रासंगिक ठरू लागतात आणि जागतिक पातळीवर परस्परावलंबित्व वाढते.

जागतिकीकरण म्हणजे जगातील विविध राष्ट्रांमधील आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक व राजकीय परस्परसंबंध वाढण्याची प्रक्रिया होय. यामध्ये वस्तू, सेवा, भांडवल, तंत्रज्ञान, माहिती आणि लोक यांचा आंतरराष्ट्रीय प्रवाह समाविष्ट असतो.

जागतिकीकरणाची व्याख्या:

अँथनी गिडेन्स : जागतिकीकरण म्हणजे जागतिक स्तरावरील सामाजिक संबंधांची तीव्रता वाढणे.

IMF: देशांमधील वाढता आर्थिक एकात्मतेचा प्रक्रियात्मक परिणाम म्हणजे जागतिकीकरण.

जागतिकीकरणाची वैशिष्ट्ये :

जागतिकीकरण ही एक बहुआयामी प्रक्रिया असून तिचा प्रभाव आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक आणि

राजकीय क्षेत्रांवर दिसून येतो. खाली दिलेली वैशिष्ट्ये २१व्या शतकातील जागतिकीकरणाचे स्वरूप स्पष्ट करतात.

१) मुक्त व्यापार व खुली अर्थव्यवस्था:

मुक्त व्यापार व खुली अर्थव्यवस्था हे जागतिकीकरणाचे सर्वात महत्त्वाचे वैशिष्ट्य मानले जाते. या प्रक्रियेमध्ये देशांमधील व्यापार अडथळे कमी केले जातात आणि वस्तू, सेवा, भांडवल व तंत्रज्ञानाचा मुक्त प्रवाह सुलभ केला जातो.

पूर्वी अनेक देश संरक्षणवादी आर्थिक धोरणे स्वीकारत असत. आयात-निर्यात शुल्क, कोटा प्रणाली आणि परकीय गुंतवणुकीवरील निर्बंध यांमुळे आंतरराष्ट्रीय व्यापार मर्यादित होता. मात्र जागतिकीकरणाच्या प्रभावामुळे अनेक राष्ट्रांनी खुली अर्थव्यवस्था स्वीकारली.

भारताच्या संदर्भात १९९१ नंतर स्वीकारलेल्या उदारीकरण धोरणामुळे परकीय गुंतवणूक वाढली, निर्यात वाढली आणि खाजगी क्षेत्राला चालना मिळाली. मुक्त व्यापारामुळे स्पर्धा वाढली, उत्पादनाची गुणवत्ता सुधारली आणि ग्राहकांना विविध पर्याय उपलब्ध झाले.

तथापि, मुक्त व्यापारामुळे स्थानिक उद्योगांवर दबाव निर्माण झाला, लघुउद्योगांचे नुकसान झाले आणि आर्थिक असमानता वाढली. त्यामुळे मुक्त व्यापार हे संधी आणि आव्हाने दोन्ही घेऊन येते.

२) बहुराष्ट्रीय कंपन्यांचा वाढता प्रभाव:

जागतिकीकरणाचे दुसरे महत्त्वाचे वैशिष्ट्य म्हणजे बहुराष्ट्रीय कंपन्यांचा (Multinational Corporations – MNCs) वाढता प्रभाव. या कंपन्या अनेक देशांमध्ये आपले उत्पादन, विपणन आणि गुंतवणूक करतात.

कोका-कोला, अॅपल, मायक्रोसॉफ्ट, अॅमेझॉन, टाटा, रिलायन्स यांसारख्या कंपन्या जागतिक अर्थव्यवस्थेचा भाग बनल्या आहेत. या कंपन्यांकडे प्रचंड

भांडवल, प्रगत तंत्रज्ञान आणि आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेचा अनुभव असतो.

बहुराष्ट्रीय कंपन्यांमुळे रोजगारनिर्मिती, तंत्रज्ञान हस्तांतरण आणि आर्थिक वाढीस चालना मिळते. परंतु त्याचवेळी स्थानिक उद्योगांवर त्यांचा प्रभाव वाढतो, नैसर्गिक संसाधनांचा वापर वाढतो आणि काही वेळा राजकीय निर्णय प्रक्रियेवरही दबाव निर्माण होतो.

राजकीय संस्कृतीच्या दृष्टीने पाहता, बहुराष्ट्रीय कंपन्या सरकारच्या धोरणनिर्मितीवर अप्रत्यक्ष प्रभाव टाकतात, जे लोकशाहीसाठी एक महत्त्वाचे आव्हान ठरते.

३) जागतिक वित्तीय संस्था (IMF, World Bank, WTO):

जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत आंतरराष्ट्रीय वित्तीय व व्यापारी संस्थांची भूमिका अत्यंत महत्त्वाची आहे. IMF, World Bank आणि WTO या संस्था जागतिक अर्थव्यवस्थेच्या व्यवस्थापनात मध्यवर्ती स्थान राखतात.

IMF आर्थिक संकटग्रस्त देशांना कर्ज पुरवतो आणि आर्थिक सुधारणा सुचवतो. World Bank विकसनशील देशांच्या पायाभूत विकासासाठी निधी पुरवतो. WTO आंतरराष्ट्रीय व्यापारासाठी नियम व करार निश्चित करते.

या संस्थांमुळे आर्थिक शिस्त, व्यापार सुलभीकरण आणि जागतिक सहकार्य वाढले आहे. परंतु अनेक अभ्यासकांच्या मते या संस्था विकसित देशांच्या हितसंबंधांना अधिक प्राधान्य देतात. विकसनशील देशांवर लादल्या जाणाऱ्या अटींमुळे त्यांच्या राष्ट्रीय धोरणांवर मर्यादा येतात.

म्हणूनच जागतिक वित्तीय संस्था जागतिकीकरणाचे महत्त्वाचे साधन असून त्यांचा राजकीय व आर्थिक प्रभाव व्यापक आहे.

४) माहिती व संप्रेषण तंत्रज्ञानाचा विस्तार:

माहिती व संप्रेषण तंत्रज्ञान (Information and Communication Technology – ICT) हा जागतिकीकरणाचा कणा मानला जातो. इंटरनेट, मोबाईल, सोशल मीडिया, उपग्रह तंत्रज्ञान यांमुळे जग अधिक जवळ आले आहे.

या तंत्रज्ञानामुळे माहितीचा वेगवान प्रवाह शक्य झाला. राजकीय घडामोडी, निवडणुका, आंदोलनं, जागतिक समस्या यांची माहिती त्वरित लोकांपर्यंत पोहोचते. त्यामुळे नागरिकांची राजकीय जाणीव आणि सहभाग वाढलेला आहे.

भारतामध्ये डिजिटल इंडिया, ई-गव्हर्नन्स, ऑनलाईन सेवा यांमुळे शासन अधिक पारदर्शक बनण्यास मदत झाली. मात्र फेक न्यूज, सायबर गुन्हे आणि माहिती असमानता ही आव्हानेही निर्माण झाली आहेत.

५) जागतिक पातळीवरील राजकीय सहकार्य आणि स्पर्धा:

जागतिकीकरणामुळे राष्ट्रांमधील राजकीय संबंध अधिक परस्परावलंबी झाले आहेत. हवामान बदल, दहशतवाद, महामारी, मानवी हक्क यांसारख्या जागतिक समस्यांवर देशांना सहकार्य करावे लागते.

UNO, G20, BRICS, SAARC, EU यांसारख्या मंचांवरून आंतरराष्ट्रीय सहकार्य वाढले आहे. एकाच वेळी आर्थिक, तांत्रिक आणि सामरिक क्षेत्रात राष्ट्रांमधील स्पर्धाही तीव्र झाली आहे.

महाशक्तींमधील प्रभावक्षेत्र वाढवण्यासाठी राजकीय, आर्थिक व कूटनीतिक स्पर्धा दिसून येते. त्यामुळे जागतिकीकरण हे सहकार्य आणि संघर्ष दोन्ही निर्माण करणारी प्रक्रिया ठरते.

जागतिकीकरणाची ही वैशिष्ट्ये २१व्या शतकातील जागतिक राजकारण आणि राजकीय संस्कृतीचे स्वरूप स्पष्ट

करतात. मुक्त व्यापार, बहुराष्ट्रीय कंपनी, जागतिक संस्था, माहिती तंत्रज्ञान आणि आंतरराष्ट्रीय सहकार्य यांमुळे जग अधिक परस्परावलंबी झाले आहे. मात्र या प्रक्रियेत सामाजिक न्याय, राष्ट्रीय सार्वभौमत्व आणि लोकशाही मूल्यांचे रक्षण करणे हे मोठे आव्हान ठरते.

राजकीय संस्कृती : अर्थ आणि घटक:

राजकीय संस्कृती म्हणजे एखाद्या समाजातील लोकांची राजकीय व्यवस्था, शासन, कायदे आणि सत्तेविषयीची मानसिकता होय. गॅब्रिएल आल्मंड आणि सिडनी व्हर्बा यांच्या मते, राजकीय संस्कृती ही नागरिकांच्या राजकीय भूमिकांचे प्रतिबिंब असते.

राजकीय संस्कृतीचे प्रमुख घटक :

१. राजकीय मूल्ये – स्वातंत्र्य, समता, न्याय यांसारखी मूल्ये
२. लोकशाहीवरील विश्वास
३. राजकीय सहभाग – मतदान, आंदोलने, चर्चा
४. कायद्याचे पालन व संस्थांवरील विश्वास
५. नागरिकत्वाची जाणीव

जागतिकीकरणाचा राजकीय संस्कृतीवर होणारा प्रभाव:

लोकशाही मूल्यांचा प्रसार: जागतिकीकरणामुळे लोकशाही, मानवाधिकार, स्वातंत्र्य आणि पारदर्शकता यांसारख्या मूल्यांचा जागतिक स्तरावर प्रसार झाला आहे. अनेक विकसनशील देशांनी लोकशाही व्यवस्था स्वीकारली.

नागरिकांच्या राजकीय सहभागात वाढ: सोशल मीडिया, डिजिटल प्लॅटफॉर्म आणि ऑनलाइन मोहिमांमुळे नागरिक अधिक सक्रिय झाले आहेत. राजकीय चर्चा, आंदोलन आणि जनजागृती यांना नवे माध्यम मिळाले आहे.

धोरणनिर्मितीवर आंतरराष्ट्रीय प्रभाव: जागतिक बाजारपेठ, आंतरराष्ट्रीय संस्था आणि करारामुळे राष्ट्रीय सरकारांच्या धोरणांवर बाह्य दबाव वाढला आहे.

राजकीय जागरूकता: जागतिक घडामोडींबद्दल माहिती सहज उपलब्ध झाल्यामुळे नागरिक अधिक जागरूक झाले आहेत.

सांस्कृतिक आणि वैचारिक प्रभाव: स्थानिक राजकीय विचारसरणींवर जागतिक विचारधारांचा प्रभाव पडत आहे.

भारतीय राजकीय संस्कृतीवर जागतिकीकरणाचा प्रभाव:

१९९१ नंतर भारताने उदारीकरण, खासगीकरण आणि जागतिकीकरणाची नीती स्वीकारली. याचा भारतीय राजकारणावर मोठा परिणाम झाला. १९९१ नंतर भारताने उदारीकरण, खासगीकरण आणि जागतिकीकरण (LPG Model) ही नवी आर्थिक-राजकीय दिशा स्वीकारली. या धोरणात्मक बदलांचा परिणाम केवळ भारतीय अर्थव्यवस्थेपुरता मर्यादित न राहता भारतीय राजकीय संस्कृतीवरही दूरगामी स्वरूपाचा झाला. पारंपरिक, मूल्याधिष्ठित आणि काही अंशी राज्यकेंद्री राजकारण हळूहळू अधिक खुल्या, तंत्रज्ञानाधिष्ठित आणि जागतिक संदर्भाशी जोडल्या गेलेल्या राजकीय संस्कृतीकडे वाटचाल करू लागले.

१) **निवडणूक प्रक्रियेत तंत्रज्ञानाचा वाढता वापर:** जागतिकीकरण आणि माहिती तंत्रज्ञानाच्या विस्तारामुळे भारतीय निवडणूक प्रक्रियेत मूलभूत बदल झाले. इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रे (EVM), VVPAT प्रणाली, डिजिटल मतदार याद्या आणि ऑनलाइन नोंदणी यांमुळे निवडणुका अधिक पारदर्शक व कार्यक्षम बनल्या.

याशिवाय सोशल मीडिया, डेटा अॅनालिटिक्स, डिजिटल प्रचार मोहिमा यांचा मोठ्या प्रमाणावर वापर होऊ

लागला. राजकीय पक्ष आणि उमेदवार मतदारांशी थेट संवाद साधू लागले. यामुळे राजकीय सहभागाची व्याप्ती वाढली असली तरी प्रचाराचे व्यापारीकरण, चुकीची माहिती (misinformation) आणि भावनिक राजकारण यांसारखी आव्हानेही निर्माण झाली.

२) **आंतरराष्ट्रीय संबंध आणि परराष्ट्र धोरणाचे वाढते महत्त्व:** जागतिकीकरणामुळे भारताचे परराष्ट्र धोरण अधिक सक्रिय, बहुपदरी आणि जागतिक हितसंबंधांशी निगडित झाले आहे. व्यापार, ऊर्जा सुरक्षा, संरक्षण, हवामान बदल आणि जागतिक शांतता या मुद्द्यांवर भारताचा सहभाग वाढलेला दिसतो.

G20, BRICS, QUAD, WTO, UNO यांसारख्या आंतरराष्ट्रीय मंचांवर भारताची भूमिका अधिक ठळक झाली आहे. याचा परिणाम भारतीय राजकीय संस्कृतीवर झाला असून नागरिकांमध्ये जागतिक राजकारणाविषयी जागरूकता वाढली आहे. परराष्ट्र धोरण हे आता केवळ कूटनीतीपुरते मर्यादित न राहता अंतर्गत राजकारणाचा महत्त्वाचा मुद्दा बनले आहे.

३) **आर्थिक धोरणांचे जागतिक अर्थव्यवस्थेशी संलग्निकरण:** जागतिकीकरणानंतर भारताची आर्थिक धोरणे आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठ, परकीय गुंतवणूक आणि जागतिक वित्तीय संस्थांच्या निकषांशी सुसंगत करण्यात आली. IMF, World Bank, WTO यांच्या शिफारशी आणि करारांचा प्रभाव भारतीय धोरणनिर्मितीवर दिसून येतो.

या प्रक्रियेमुळे आर्थिक वाढ, पायाभूत सुविधा विकास आणि खासगी क्षेत्राचा विस्तार झाला. मात्र त्याच वेळी सामाजिक विषमता, शेतकरी प्रश्न, कामगार असुरक्षितता आणि कल्याणकारी राज्याच्या भूमिकेवरील मर्यादा यांसारखे प्रश्न राजकीय चर्चेच्या केंद्रस्थानी आले.

त्यामुळे भारतीय राजकीय संस्कृतीत आर्थिक मुद्द्यांना अधिक प्राधान्य मिळाले.

४) **युवकांमध्ये राजकीय सहभाग आणि जागरूकतेत वाढ:** जागतिकीकरण आणि डिजिटल माध्यमांमुळे भारतीय युवकांची राजकीय भूमिका बदलली आहे. सोशल मीडिया, ऑनलाइन चर्चा, डिजिटल मोहिमा आणि जागतिक घडामोडींची माहिती यामुळे युवक अधिक जागरूक झाले आहेत.

युवक केवळ मतदानापुरते मर्यादित न राहता आंदोलने, जनहित याचिका, ऑनलाइन मोहिमा आणि सामाजिक चळवळींमध्ये सक्रिय सहभाग घेत आहेत. यामुळे सहभागी राजकीय संस्कृती (Participant Political Culture) बळकट होत असल्याचे दिसते. तथापि, तात्कालिक भावनांवर आधारित राजकीय प्रतिक्रिया आणि वैचारिक ध्रुवीकरण हे त्यातील धोके आहेत.

५) **माध्यमांची वाढती आणि प्रभावी भूमिका:** जागतिकीकरणामुळे भारतीय माध्यमव्यवस्थेत आमूलाग्र बदल झाले. उपग्रह वाहिन्या, २४x७ न्यूज चॅनेल्स, डिजिटल पोर्टल्स आणि सोशल मीडिया यांमुळे राजकीय माहितीचा प्रसार वेगाने होऊ लागला.

माध्यमे जनमत निर्मितीचे प्रभावी साधन बनली आहेत. निवडणुका, धोरणे, घोटाळे आणि आंदोलने यावर माध्यमांचा मोठा प्रभाव दिसतो. मात्र TRP-केंद्री पत्रकारिता, सनसनाटीकरण, फेक न्यूज आणि पक्षपाती मांडणी ही भारतीय लोकशाहीसाठी गंभीर आव्हाने ठरत आहेत.

६) **डिजिटल इंडिया, ई-गव्हर्नन्स आणि प्रशासन:** डिजिटल इंडिया, ई-गव्हर्नन्स, ऑनलाइन सेवा, DBT (Direct Benefit Transfer) यांमुळे शासन आणि

नागरिकांमधील अंतर कमी झाले आहे. पारदर्शकता, उत्तरदायित्व आणि कार्यक्षमता वाढण्यास मदत झाली आहे.

मात्र डिजिटल दरी (Digital Divide), सायबर गुन्हे, डेटा गोपनीयता आणि तंत्रज्ञानावर अतिवलंबन ही नवी आव्हाने भारतीय राजकीय संस्कृतीसमोर उभी राहिली आहेत.

भारतीय राजकीय संस्कृतीवर जागतिकीकरणाचा प्रभाव द्विधा स्वरूपाचा आहे. एका बाजूला लोकशाही सहभाग, पारदर्शकता, जागतिक दृष्टिकोन आणि तंत्रज्ञानाधिष्ठित प्रशासन यांना चालना मिळाली आहे; तर दुसऱ्या बाजूला सामाजिक असमानता, कॉर्पोरेट प्रभाव, माध्यमीय ध्रुवीकरण आणि राष्ट्रीय सार्वभौमत्वाशी संबंधित प्रश्न निर्माण झाले आहेत.

जागतिकीकरणामुळे निर्माण होणारी आव्हाने:

१) **राष्ट्रीय सार्वभौमत्वामुळे मर्यादा:** जागतिकीकरणामुळे आंतरराष्ट्रीय संस्था, बहुराष्ट्रीय कंपन्या आणि जागतिक करारांचा प्रभाव वाढला आहे. परिणामी अनेक वेळा राष्ट्र-राज्यांना स्वतःची स्वतंत्र आर्थिक व राजकीय धोरणे ठरवताना मर्यादा येतात, ज्यामुळे राष्ट्रीय सार्वभौमत्व काही अंशी कमकुवत होते.

२) **आर्थिक व सामाजिक विषमता:** जागतिकीकरणामुळे आर्थिक वाढ झाली असली तरी तिचा लाभ सर्व समाजघटकांना समान प्रमाणात मिळालेला नाही. श्रीमंत आणि गरीब, विकसित आणि विकसनशील देश तसेच शहरी व ग्रामीण भागांतील विषमता अधिक तीव्र झाली आहे.

३) **स्थानिक राजकीय संस्कृतीवर बाह्य प्रभाव:** जागतिक विचारधारा, माध्यमे आणि कॉर्पोरेट संस्कृती यांमुळे स्थानिक मूल्ये, परंपरा आणि राजकीय दृष्टिकोनांवर

बाह्य प्रभाव वाढतो. परिणामी स्थानिक राजकीय संस्कृतीची स्वायत्त ओळख काही प्रमाणात दुर्बल होते.

४) **धोरणनिर्मितीमध्ये सामान्य नागरिकांचा मर्यादित सहभाग:** जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत धोरणनिर्मिती अधिक तांत्रिक, गुंतागुंतीची आणि आंतरराष्ट्रीय दबावाखाली होत असल्याने सामान्य नागरिकांचा थेट सहभाग कमी होतो. यामुळे लोकशाही प्रक्रियेत जनतेपासून धोरणनिर्मिती दुरावते.

५) **लोकशाही प्रक्रियेत कॉर्पोरेट प्रभाव:** बहुराष्ट्रीय कंपन्या आणि मोठे कॉर्पोरेट गट राजकीय पक्षांना आर्थिक मदत, लॉबिंग आणि माध्यमांवरील प्रभावाच्या माध्यमातून लोकशाही प्रक्रियेवर प्रभाव टाकतात. यामुळे लोकशाहीतील समानता, पारदर्शकता आणि जनहिताला धोका निर्माण होतो.

जागतिकीकरणाचे सकारात्मक परिणाम:

१) **लोकशाही मूल्यांचा विस्तार:** जागतिकीकरणामुळे स्वातंत्र्य, समानता, मानवाधिकार आणि लोकसहभाग यांसारखी लोकशाही मूल्ये जागतिक पातळीवर प्रसारित झाली. विविध देशांतील लोकशाही चळवळी एकमेकांकडून प्रेरणा घेत असल्याने लोकशाही संस्कृती अधिक मजबूत होत आहे.

२) **पारदर्शकता आणि जबाबदारीत वाढ:** माहिती तंत्रज्ञान, माध्यमे आणि आंतरराष्ट्रीय मानकांमुळे शासनाच्या कार्यपद्धती अधिक पारदर्शक झाल्या आहेत. शासनावर नागरिकांची नजर राहू लागल्याने जबाबदारी (accountability) वाढण्यास मदत झाली आहे.

३) **जागतिक सहकार्य:** हवामान बदल, महामारी, दहशतवाद, मानवी हक्क यांसारख्या जागतिक समस्यांवर देशांमध्ये सहकार्य वाढले आहे. आंतरराष्ट्रीय संस्था आणि मंचांमुळे सामूहिक उपाययोजना शक्य झाल्या आहेत.

४) **माहिती व शिक्षणाचा प्रसार:** इंटरनेट, डिजिटल माध्यमे आणि जागतिक शैक्षणिक संधींमुळे माहिती व शिक्षण अधिक सुलभ झाले आहे. ज्ञानाचा वेगवान प्रसार होऊन नागरिकांची बौद्धिक व राजकीय जाणीव वाढली आहे.

५) **नागरिक सक्षमीकरण:** जागतिकीकरणामुळे नागरिकांना माहिती, संवादाची साधने आणि हक्कांविषयी जागरूकता मिळाली आहे. त्यामुळे नागरिक अधिक सजग, सहभागी आणि सशक्त बनत असून लोकशाही प्रक्रियेत त्यांचा सक्रिय सहभाग वाढत आहे.

निष्कर्ष:

२१ व्या शतकातील जागतिकीकरणाने राजकीय संस्कृतीत आमूलाग्र बदल घडवून आणले आहेत. लोकशाही, मानवाधिकार आणि नागरिक सहभाग यांना चालना मिळाली असली तरी राष्ट्रीय सार्वभौमत्व,

सांस्कृतिक ओळख आणि सामाजिक समानता यांसमोरील आव्हानेही वाढली आहेत. त्यामुळे जागतिकीकरणाचा स्वीकार करताना लोकशाही मूल्यांचे संरक्षण आणि राष्ट्रीय हितसंबंध जपणे अत्यंत आवश्यक आहे.

संदर्भ सूची:

१. संयुक्त राष्ट्र संघ. (2021). मानवी विकास अहवाल. संयुक्त राष्ट्र प्रकाशन.
२. भारतीय सरकार. (2022). आर्थिक सर्वेक्षण. भारत सरकार प्रकाशन.
३. देसाई, ए. आर. (2015). भारतीय राज्यव्यवस्था. मुंबई: पॉप्युलर प्रकाशन.
४. फडके, य. दि. (2018). जागतिकीकरण आणि भारतीय समाज. पुणे: कॉन्टिनेंटल प्रकाशन.
५. जाधव, एस. आर. (2020). राजकीय संस्कृती आणि लोकशाही. औरंगाबाद: विद्या प्रकाशन.